

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA BAYBURT'UN İŞGALİ VE GÖÇ

Mehmet OKUR*
Serdar GÖKTAŞ**

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Sankamış felaketi sonrasında saldırıya geçen Rus orduları 16 Şubat 1916'da Erzurum'u, 24 Şubat 1916'da da Aşkale'yi işgal ettikten sonra Bayburt'a yönelmiş ve 15 Nisan-16 Temmuz 1916 tarihleri arasında cereyan eden şiddetli çatışmalar sonucunda bu bölgeyi de işgal etmişlerdir.

Bayburt'ta 16 Temmuz 1916 tarihinde başlayan Rus işgali ve onların desteğinde harekete geçen Ermeni-Rum çetelerinin katliamları bölgenin sosyal, ekonomik, idari, demografik ve kültürel yapısını altüst etmiştir. Öyle ki Bayburt işgalden önce 76.842 nüfusa sahip iken, göç ve katliamlar sonucu yaklaşık olarak yarı yarıya düşerek 41.962 seviyesine gerilemiştir. Yine bu işgal ve katliam sürecinde yalnızca Bayburt merkez ve merkeze bağlı yerleşim yerlerinde; 2.000 hane, 4 cami, 7 mescit, 3 tekke, 50 medrese, 5 mahalle mektebi, 1 debbaghane, 6 otel, 130 kahvehane, 28 fırın, 50 ahır, 300 mağaza (büyük dükkan), 700 dükkan, 2 hamam, 1 un fabrikası, 4 değirmen ve resmi binalar yağmalanmış ve tahrip edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Birinci Dünya Savaşı, Bayburt, İşgal, Nüfus, Göç

THE INVASION OF BAYBURT AND MIGRATION DURING THE FIRST WORLD WAR

ABSTRACT

Upon the outbreak of the First World War, the Russian army which waged battle on Caucasus Front directed its course towards Bayburt and invaded this region as a result of fierce battles between 15 April and 17 July 1916. The Russian army had already invaded Erzurum on 16 February 1916 and Askale on 24 February 1916. The Russian invasion of Bayburt which commenced on 16 July 1916 and the Armenian-Greek massacres supported by Russian forces disrupted the social, economic, administrative, demographic, and cultural structure of the region. The population of Bayburt fell almost by half: 76.842

* *Prof. Dr.*, KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON. okur25@yahoo.com

** KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

before the invasion and 41.952 after the invasion. Also, in the process of occupation, 2000 houses, 4 mosques, 7 masjids, 3 lodges, 50 madrasa, 5 schools, 1 tannary, 6 hotels, 130 coffeehouses, 27 bakery houses, 50 stables, 300 shops, 700 stores, 2 bathhouses, 1 flour plant, 4 mills, and halls were plundered and ruined in central Bayburt.

Keywords: First World War, Bayburt, invasion, population, migration

Sanayi Devrimi ile başlayan Avrupa devletleri arasındaki emperyalist rekabet XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren karşılıklı bloklaşmalara dönüşmüş ve 1914 Temmuz’unda başlayıp 1918 Kasım’ına kadar devam edecek olan dünya tarihinin o güne kadar gördüğü en kanlı savaşa yol açmıştır. Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand’ın 28 Haziran 1914’te Gabriyel Prencip adlı bir Sırp tarafından öldürülmesi ile başlayan bu savaşa Ekim 1914 sonunda Osmanlı Devleti de dâhil olmuş, ilk çatışmalar da Kafkas Cephesi’nde başlamıştır. Rus ordularının Kasım 1914 başında Kafkas Cephesi’nde saldırıya geçmesiyle başlayan savaşlarda Osmanlı ordusu iklim koşulları ve lojistik destekte çekilen sıkıntılar sonucu ağır bir yenilgiye uğramış, Doğu’daki vilayetler işgale açık hale gelmiştir. Hızla hareket eden Rus birlikleri 16 Şubat 1916’da Erzurum’u,¹ 24 Şubat 1916’da da Aşkale’yi² işgal ettikten sonra 14 Nisan 1916 tarihinde Saptıran-Pırnakapan-Şehirdere köyleri üzerinden üç kol halinde ilerleyerek Bayburt-Kop Dağı mevkiine doğru yürüyüşe geçmiştir.³

Ruslar ileri harekâta devam edebilmek ve içerideki birliklerini Trabzon Limanı’ndan destekleyebilmek için Erzurum-Bayburt-Trabzon hattında bütünlüğü sağlamak zorundaydı. Zira Ruslar Bayburt’u ele geçirdikleri takdirde Çoruh Vadisinin harekâti güçleştirici etkisinden kurtulmuş olacakları gibi Osmanlı Devleti’nin 2. ve 3. Ordu birliklerinin tekrar toparlanmasına fırsat vermeden, Erzincan-Kemah üzerinden kolayca Sivas’a ulaşacaklardı. Yine Ruslar bu askerî harekâta başarılı olması halinde Osmanlı Devleti’nin güneydeki 2. Ordusu’nu da kuşatmış olacaklardı.⁴ Rus birlikleri, işte bu amaç ve plan doğrultusunda 15-16 Nisan 1916’da Erzurum-Bayburt arasında bulunan Kop Dağı önlerine gelerek, Kop Cephesindeki Osmanlı birlikleriyle sıcak temasa geçmişlerdir.⁵ Rus Karadeniz Birliklerinin 18 Nisan 1916 tarihinde Trabzon’u işgal etmeleri üzerine Bayburt stratejik değerini bir kat

¹ ATASE, (Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi), Birinci Dünya Harbi Kataloğu, Klasör 145, Dosya 660, Fihrist 18, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı*, C: 2, Ankara 1993, s.113.

² *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı*, C: 2, s.135.

³ ATASE, BDH, No. 5/9962, K. 3974, F. 1-38, *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı*, C: 2, s.174.

⁴ İbrahim Özkan, *Unutulan Yıllar, Unutulan Kahraman: Deli Halid Paşa*, İstanbul 2015.

⁵ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı*, C: 2, s.175-176.

daha arttırmıştır. Artık Rus Birlikleri arasında bir çıkıntı halinde duran Bayburt mutlaka alınmalıydı. Fakat Ruslar, Kop Dağı ve çevresinde hiç beklemedikleri bir direnişle karşılaşmışlardır.

Türk askerî literatürüne “İkinci Plevne” olarak geçen Kop Dağı ve çevresinde gerçekleşen savaşlarda Osmanlı ordusu Bayburt’tan bu savaşa katılan gönüllü birliklerle⁶ beraber 15 Nisan 1916’dan 16 Temmuz 1916 tarihine kadar Rus ordusuna karşı büyük bir mukavemet göstermiştir.⁷ 11 Temmuz 1916 tarihinde 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 5. Kolordunun sorumluluğunda olan Kop ve Çoruh cephelerindeki birliklerin geri çekilmesi emrini verince⁸ Kop Dağı hinterlandı ile beraber Rus ordusu tarafından işgal edilmiştir.⁹ Bu durum şüphesiz Bayburt’un savunmasını da güçleştirmiş hatta imkânsız hale getirmiştir. Nitekim 5. Kolordu, 3. Ordu Kumandanlığından verilen emir üzerine Bayburt’u boşaltmak mecburiyetinde kalmış¹⁰ ve 16 Temmuz 1916 Cumartesi günü öğleden sonra Çoruh vadisi boyunca ilerleyen Rus birlikleri tarafından işgal edilmiştir.¹¹

17 Temmuz 1916 tarihli New York Times gazetesi, Bayburt’un Ruslar tarafından ele geçirildiğini ve Rusların ileri hareketlerine devam ettiklerini “*Ruslar, Türkleri ve Almanları Mağlup Etti*” başlıklı bir haberle dünya kamuoyuna duyurmuştur. Bu haberin içeriğinde; Rus kuvvetlerinin, Erzurum-Trabzon hattı üzerinde bulunan Bayburt Kasabası’na taarruz ederek zapt ettiği ve böylece Rus Başkomutanı Grand Dük Nikola’nın savaş cephesinin Karadeniz kıyısından Mamahatun’a (Tercan) kadar düzene girdiği ifade edilmiş ve Rus Karadeniz kuvvetleriyle Rus Kafkas kuvvetlerinin birleşmesine engel olan Bayburt mevkiinin nihayetinde düştüğü bildirilmiştir. Ayrıca bu haberde Bayburt’un işgaliyle ilgili Rus resmi makamlarından yapılan bir açıklamaya da yer verilmiştir. Bu açıklamaya göre olaylar şu şekilde cereyan etmiştir:

⁶ Osman Okutmuş, “İkinci Plevne: Kop Müdafaası”, *Bayburt Postası*, Yıl:1, S: 4, 5 Mart 1953, s.2.

⁷ Sadri Karakoyunlu, “1914-1918 Birinci Cihan Savaşı’nda Bayburt”, *Bayburt Dergisi*, S: 13, Ocak 1990, s.9.

⁸ 12 Temmuz 1916’dan itibaren bölgede, Rus karşı taarruzları karşısında daha fazla kuvvet kaybetmemek ve mevcut kuvvetleri imha olmadan elde bulundurmak amacıyla çekilme hareketine başlanmıştır. Vehip Paşa, Başkomutanlığa bu durumu “*Topraklarını kendi isteğiyle terk etmeye hiçbir vatan ferdi razı olmaz. Buna bizi sevk eden stratejik mecburiyettir*” şeklinde rapor etmiştir. Fahri Belen, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul 1973, s. 293; Levent Ünal, “Birinci Dünya Harbi’nde Kafkas Cephesi’nin Bilinmeyen Kahramanlık Öyküsü: Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, S: 13, Mayıs 2015, Ankara, s.16.

⁹ Karakoyunlu, “1914-1918 Birinci Cihan Savaşı’nda Bayburt”, *Bayburt Dergisi*, S: 14, Şubat 1990, s.24.

¹⁰ “21 Şubat”, *Bayburt Postası*, Yıl:1, S: 1, 21 Şubat 1953, s.1.

¹¹ *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı*, C: 2, s.317; Karakoyunlu, *İlimiz Bayburt: Bayburt Tarihi*, Ankara 1990, s.272.

“16 Temmuz gecesi Cesur Kafkas ordumuz birleşmenin önemli bir stratejik noktası olan Bayburt’a hücum ederek burayı ele geçirmiştir. Türk kuvvetlerinin birçoğu depolarını yok ederek aceleyle geri çekilmiştir. Bu bölgede ve Çoruh Nehrinin yukarı havzasında ele geçirdiğimiz Türk mevkiilerini takviye ederek ileri doğru yürüyüşümüze devam ettik. Bu nedenle, son günlerde cesur ve yürekliliğiyle ün salan kahraman ordumuz Bayburt, Mamahatun ve Muş bölgelerindeki bir dizi savaşı kazandı.”¹²

Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali* isimli eserinde; ünlü Edebiyat tarihçilerimizden ve savaş sırasında Yedek Subay olan Mustafa Nihat Özön’un o günlerle ilgili bir hatırasına yer vermiştir. Osmanlı birliklerinin Bayburt’a doğru geri çekilişi ve sonrası yaşanan kargaşanın canlı tanıklarından biri olan Özön, bu hatırasında ordunun Bayburt’tan çekildiği ilk günü şöyle anlatmaktadır:

“Şimdi Bayburt’un üstündeyiz. Bataryalar, şose boyunca aşağı iniyorlar. Bir tepeden ineceğimiz için etrafımıza bakıyoruz. Sağımızda Çoruh, büyük fabrikaya doğru, etrafındaki ağaçların aksiyile, bizi boğan temmuz güneşi altında serin ve gölgeli akıyor. Solumuzda ağır bir hava ile örtülü vadi içinde köylerden gelen askerler, muhacirler karnıcalaşüyor. Kağnıların ezeli feryadı uzaktan insana hüznün veren bir ahenkle aksediyor. Dik bir merdiveni andıran yokuştan aşağı indik. Şehir bomboştu. Her yer bir harabeyi andırıyor; kepenkler bile kapanmış dükkânların içinde görülmeye değmeyecek lüzumsuz ufak tefek, darmadağın bırakılmış etrafa saçılmış, evlerin kapıları ardına kadar açılmış. Kanunlar (İnzibat erleri), ahaliyi çıkarıyorlar; başlarına çarşaflarını tutunmuş, gözleri korkunç ve alevle yanan bazı kadınların “kurban nire gidem, bir şeyimiz yoh” diyorlar, evden eve ürkmüş kuşlar gibi kaçıyorlar. Bir çeşme başında kadınlar su alıyordu. İspirli Mehmet Onbaşı içmek için yaklaştı. Kadınlardan biri ellerini kaldırarak Mehmet Onbaşı’ya doğru yürüdü. - Askerler ananız öle. Niçin bu gâvurların yüzünü bize gösterdiniz diye bağırıldı. Çoruh’un üstündeyiz, köprüyü geçiyoruz. İstihkâm bölüğünden birkaç nefer harekete çalışıyorlar. Köprünün kenarının suyu epeyce azalmış nehre bir daha baktım. Belki onu son görüşümdü. Gözlerimde bu son su hatırasının aksini taşıyarak mukabil yokuş tırmanmağa başladım. Yollar ayrılıyor. Kıtalar birbirine karıştı... biz toplandık, bir hayli ilerlemiş olan toplara yetişmeye gayret ediyoruz. Yol mahşer gibi kalabalıktı. Askeri kafiler arasında köylüler muhacirler de var. Sırtına vurduğu yatağı ile yola çıkmış bir ihtiyar, tab-u tüvanı (kuvveti) kesilmiş olduğu yere çöktü. Yanımızda duran hastanenin mezarlığı hepimizin yakasına yapışmış gibiydi. Ortasında Umumi Harbin, bu soğuk ve sefalet şehirlerine Fatıha işleyen ufak abidesiyle, güneşin altında taze mezarları ve bazı mermerleri gözükken mezarlıkta yatanlarla, hastaneden nakli bir türlü bitmeyen hasta ve yaralıların feci akıbeti hepimizi ürkütecek bir haldi. İlerimizde ta ufkun hafif dumanlı maviliklerine kadar uzanan geniş yol simsiyahtı. Cephane kolları, sıhhiye bölükleri, büyük küçük ağırlıklar, seyyar

¹² “Russians Defeat Turks and Germans”, *New York Times*, 17 July 1916.

hastaneler... herşey herşey... deve, beygir, katır, merkep, her cins hayvan... bir toz bulutu içinde ileriye sürükleniyorlar.

Biz hastane yapılan kışlanın gerisinde kaldık. Toplar orada mevzi almışlardı. Batarya efradı sessiz bir faaliyetle işlerine koyuldular. Piyadeler bir tarlanın içinden yoldan geçenleri seyrediyor. Birden telefonda bir emir: "toplar ateş açacaklar. Düşman şehre giriyormuş." "sağda sağda!" dürbünler hep bu söylenen etrafa çevrildi. Biraz evvel bizim indiğimiz yoldan, Ruslar, her zaman yaptıkları gibi, beyirlere ikişer ikişer binmiş iniyorlardı. Havayı yaran ilk mermi mevkiini inleterek buldu ve arkasından kopmuş bir şerit gibi, onları olduğu yerde mıhladı. Bu ilk mermiyi, ikinci, üçüncü takip etti. Artık hiç arkası kesilmiyordu. Tam bu aralık yer sarsıldı.; bütün Bayburt toz duman içinde kaldı; cephanelikle köprüler atılmıştı. Toplar, telefonun getirdiği emir üzerine grup ateşine başladılar. Son mermi de atılmıştı. Telefon tarassut dürbünü başındaki kumandanın emrini tebliğ etti: "Top bindir!". Herşey hazır! Güneş artık ufka yaklaşıyordu. Öğledeki yakıcılığı kaybetmişti. Bayburt Muhafız bölüğü, istihkâm bölüğü geçtiler. Biz de Varzahan gerisinde tekrar mevziye girmiş olan topoların yanında kaldık...

...ileride dolaşan kumandan dörtnala geldi. Zaten koşulu olan batarya hareket etti. Kelkit şosesinde ilerliyoruz... yolun iki tarafı kafielerle dolmuştu. Sabahtan beri arabaların taşıdığı hastalar buraya yatırılmış, iniltiden geçmenin imkânı yoktu. Bir meydanlıkta tek tük ateş yakılmış, etrafında çömelen insanların çehresindeki feci manzara bu alevler karşısında çok korkunç şekiller alıyordu... Bayburt'tan çıktığımız ilk gün böyle geçti."¹³

Osmanlı ordusunun Rus ilerleyişini bir türlü durduramaması ve Bayburt'u boşaltmaya karar vermesi Bayburt halkını endişeye sevk etmiş, yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz Mustafa Nihat Özön'ün hatıratında da yer aldığı gibi yavaş yavaş göç etmeye başlamışlardır. Nitekim işgalden yaklaşık bir ay önce Haziran 1916 ortalarından itibaren halkın hali vakti yerinde olanlarından bir kısmı göç hazırlıklarını tamamlayarak Bayburt'u terk etmek üzere yola koyulmuşlardır. Bu ilk göçün ardından halkın diğer önemli bir kısmı da Bayburt'u terk etmeye başlamışlardır. Yükte hafif, pahada ağır olan eşyalar, gizli yerlerde saklanmış, yolda birkaç günlük yiyecekler paketlenerek arabalara yüklenmiştir. Bazı kafieler yanlarına koyun, keçi, inek gibi hayvanları alarak yolculuk sırasında et ve süt ihtiyacını karşılamayı düşünmüşlerdir. Halk, geri çekilmekte olan askeri birliklerin arasına karışarak sonu belirsiz bir yolculuğa çıkmıştır.¹⁴

İşgal güzergâhında bulunan Bayburt'un Erikdibi köyünde işgal öncesi ve sonrası cereyan eden olayların tanığı Mehmet Hocoğlu "*Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*" isimli eserinin başlangıcında şöyle anlatmaktadır:

¹³ Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, İstanbul 1993, s.51-54.

¹⁴ Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, s.273.

“Bayburt’un Erikdibi köyünde dünyaya geldim. Rusların Bayburt’u işgali sırasında altı yaşının içinde küçük bir çocuktum, çok iyi hatırlıyorum. Sıcak bir yaz günü köyde göç hazırlıkları başladı. Öküz arabalarına yatak, kapkacaklar yükleniyordu. Babam sabahleyin bütün tavuklarımızı kesti, annem de kızarttı, tandırda ekmek yaptı. Birlikte arabayı yüklediler. Ayaklarımıza yeni çarıklar geçirdik. Yatsıdan sonra ay ışığında yola çıkacaktık. Evet, bu gece doğup büyüdüğümüz toprakları, belki bir daha görmemek üzere, terke hazırlanıyorduk. Akşam karanlığının başlamasıyla köyümüze ancak on dakika kadar uzak olan Kuşluk Dağının üzerinde ışıkların yandığı görüldü. Köyde bir kaynaşma başladı. Bu ışıklar neyin nesi? Az sonra anlaşıldı. Rus askerlerinin yaktığı ocakların ışıkları. Göç yolunun gündüzden Ruslar tarafından kesildiği, askerlerimizin iki saat kadar uzaklara çekildiği haberi geldi. Göçmenin mümkün olmadığı anlaşılınca, arabadaki yükler tekrar yerlerine konuldu. Şaşkınlık, korku, telaş ve üzüntü ile geçen bir gece. Sabah oldu, güneşin çıkmasıyla karınca misali Rus askerinin köye doğru ilerlediği görüldü Rus işgali başlamıştı.”

Rus Askerinin Bayburt’a kuzeyden giriş yolu üzerinde bulunan bir köyde yaşayan ve göç için hazırlanırken göç yollarının tutulmuş olması sebebiyle köyde mahsur kalan Erikdibi köylülerinin artık Rus işgalinden en az zararlı çıkmanın yollarını araştırdığını belirten Hocoğlu sözlerini şu şekilde sürdürmüştür:

“İrza tecavüz korkusundan köy kadınları, içten içe bir samanlığa doldurulmuş, giriş yeri de belirsiz duruma getirilmişti. Ruslar aç kurt sürüsü gibi köye daldılar, yağmaya koyuldular. Babam elimden tuttu, evimizin bir köşesine oturuverdik. Ruslar ellerine geçen her şeyi alıp götürüyor, biz de seyrediyorduk... Ruslar köydeki öküz, inek, sığır, koyun, keçi, at ne bulurlarsa önlerine katıp götürdüler. Soygun ve yağma akşama kadar sürdü. Artık alacakları bir şeyimiz kalmamıştı. Son olarak bir Rus askeri babamın saatini, bir başkası da sırtındaki cübbesini aldı. Köyümüzde yağma bir gün sürdü. Sonradan başka köylerde yağmanın üç gün sürdüğünü öğrendik. Nahiye merkezinin batısında kalan bir iki köyde Rusların şerefsizce saldırıda bulduklarını ve çocuk, kadın, ihtiyar, hasta ayrımı yapmadan birçok masumu öldürdüklerini sonradan öğrendik.”¹⁵

Rus kuvvetleri Bayburt’a girince çemberde kalmak tehlikesi ile karşı karşıya kalan Bayburt’taki Osmanlı kuvvetleri, Kelkit, Zigana ve Madur bölgesinden Gümüşhane istikametine doğru halkla karışık olarak geri çekilmeye başlamıştır. Bayburt merkezde bulunan halkın yanı sıra köylerde bulunan halk da işgalin soğuk yüzü olan göçle tanışmak zorunda kalmıştır. Bayburtlular, başta İç Anadolu olmak üzere işgalin elinin ulaşamayacağı

¹⁵ Mehmet Hocoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s.III.

güvenli yerlere doğru yola koyulmuşlardır. Bu işgal sırasında Bayburt'tan Sivas, Tokat, Çorum, Yozgat, Amasya ve Kayseri şehirlerine büyük bir göç dalgası başlamıştır¹⁶.

Göç kabileleri, askeri birliklerin de çekilme yolu olan Mutlu-Sünür-Köse-Kelkit yolunu takip etmiştir. Fakat sivil halkın tamamıyla kapladığı bu yoldan askerlerin çekilmesi güçlkle oluyor ve süratle yetişip ileride tutacakları mevzilere ulaşmaları gecikiyordu. Bu nedenle birlik komutanlarının kabileleri devamlı ve sık sık uyardıkları görülüyordu. Yolculuk esnasında ölenler, yol kenarlarında hazırlanan mezarlara konuyor ve başlarında ancak bir Fatiha okunarak yola devam ediliyordu. Bayburt'tan ve köylerinden göçe zorlanan bu insanlar, uzun Anadolu yollarında Temmuz sıcağının bunaltıcı havasına katlanarak yarı aç, yarı tok ve üstelik eşkıyanın baskın korkusunu¹⁷ içlerinde duya duya ürkek ve şaşkın halleri ile varacakları yerlere 1-1,5 aylık bir yolculuktan sonra varabilmişlerdir. Oturmaya ve yerleşmeye karar verdikleri il ve ilçelerde yerli halkla içli dışlı olmak için çoğu zaman büyük zorluklarla karşılaşmışlardı.¹⁸ Bayburt özlemiyle gönülleri dolu olan bu insanlar, düşmanın işgal altında tuttuğu vatan topraklarını terk edene kadar, gözleri yaşlı olarak Bayburt'a dönecekleri günleri heyecanla beklemişlerdir¹⁹.

İşgal edilen diğer şehirlerin halkı gibi Bayburtluların da bu bekleyişi 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Mütarekesi ile bir umuda dönüştü.²⁰ Bu mütareke sonucu Rus işgalinde bulunan toprakların işgalden kurtulduğu haberi duyulunca, Orta Anadolu'nun çeşitli şehir ve kasabalarına göç etmiş olan Bayburtlular yurtlarına dönüş hazırlıklarına başlamışlardır. Kayseri, Sivas, Yozgat, Tokat, Amasya, Çorum gibi şehirlerin merkez ve ilçelerine yerleşmiş bulunan halk resmi makamlardan dönüş için izin almışlardır. Bayburt Kazası halkı Barhana (Kervan) örgütlerini oluşturmak amacıyla beraber geldikleri aile gruplarını yine beraberce dönüş için bir araya getirme zorunluluğu duyarak, önce kabile teşkil konusu üzerinde yoğun gayret gösterdiler. Osmanlı hükümeti de idari makamlara yurtlarına dönecek olan göçmenlere imkân nispetinde yar-

¹⁶ Karakoyunlu, *Bayburt Tarihi*, s.272.

¹⁷ *Kültürün Kale Kenti Bayburt*, Editör: Dursun Ali Emir-Mutlu Adak, Bayburt, Mart 2011, s.11.

¹⁸ Sadri Karakoyunlu, *Bayburt Dergisi*'nde yayınladığı "1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt Tarihinden Birkaç Sayfa" adlı makalesinde Bayburtluların göç ettikleri yerlerde kendilerine muhacir adı verilerek uzun süre horlandıklarını ve yabancılara karşı Anadolu halkının ruhuna sinmiş olan geleneksel misafirlik duygularının belirtisinden mahrum kaldıklarını ileri sürmektedir. Karakoyunlu, "1914-1918 Birinci Dünya Savaşı'nda Bayburt Tarihinden Birkaç Sayfa", *Bayburt Dergisi*, S: 15, Mart 1990.

¹⁹ Karakoyunlu, *a.g.m.*

²⁰ Bilindiği üzere Rusya'da Bolşevik Devrim ile iktidara gelen yeni yönetim Osmanlı Devleti'ne mütareke ve barış teklifinde bulunmuş, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi, 3 Mart 1918'de de Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştı. Nurcan Yavuz, "Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 17, S: 28 (1995), s.219; Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul 1998, s.376-380.

dım edilmesi emrini vermiştir. Bayburtlu göç kabileleri, genellikle geldikleri yolları takip ederek geri dönmüşlerdir. Çorum, Amasya ve Tokat il ve ilçelerinde bulunanlar, Erzincan-Suşehri-Şiran-Kelkit yol güzergâhını, Yozgat, Kayseri ve Sivas ve ilçelerine göçmüş olanlar ise Sivas-Suşehri-Şiran-Kelkit yol güzergâhını takip ederek Bayburt'a gelmişlerdir²¹.

1919 yılının ilkbaharında dönüş hazırlıklarını tamamlayan aileler kabile halinde yola koyulmaya başladılar. Bu yollar göç kabileleriyle dolup taşmaya başladı. Zara ile Suşehri arasında eşkıya baskınları ile karşılaşınca kabilelerin güvenliğini sağlamak ayrı bir problem olmuştur. Bu sıralarda kendisi de bir Bayburtlu olan Suşehri Kaymakamı Ahmet Kemal Varınca, karargâhı burada olan 3. Ordu kumandanı Vehip Paşa'dan göçmen kabilelerinin güvenliğinin sağlanması hususunda yardım istemiştir. Ordudan sağlanan güvenlik kuvvetleri, göç yolu üzerindeki birçok tehlikeden kabileleri korumuştur. Fakat yine de yol boyunca birkaç defa eşkıya saldırısına maruz kalınmıştır. Göçmenlerin maruz kaldığı diğer bir sorun da tifüs ve kolera gibi salgın hastalıklardır.²²

Adnan Güngör Üçüncüoğlu, *Trabzon ve Bayburt Tarihinde Gümüşhane M.Ö. 339-1937* isimli eserinde; Bayburt göçmenlerinin dönüş yolunda çektikleri sıkıntılara tanık olan Naciye Umar isimli bir kadın o anları şöyle anlatmaktadır:

“Bayburt'a döntüyorduk. Zara, Suşehri ve Şebinkarahisar yollarında perişan insanlardan yol kenarında yatanlar ve oturanlar vardı. Yatar halde olanlar ya ölmüştü ya can çekişir durumda idiler. Hele yürümekten ayakları şişmiş ot yiyen askerleri görüyorduk. Annem bunlardan bir tanesine ekmek verdi. Bu askerlerin ekmeği alınca, annemin ellerine nasıl sarıldıklarını hiç unutamam...”²³

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile birlikte başlayan işgal sürecinde Bayburt'un da içinde bulunduğu 6 doğu ilinde Ermenistan kurulmak istenmesi üzerine²⁴ Bayburt'a dönen muhacirler için yeni ve çetin bir mücadele dönemi başlamıştır. Düşman işgalinin ve yurdundan ayrı kalmanın acısını çok iyi bilen Bayburtlular, memleketlerini ebediyen kaybetme korkusuyla, Anadolu'da fitili ateşlenmiş olan Milli Mücadele'ye canla başla sarılmışlardır. Bayburt halkı, İstanbul merkezli kurulan Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne²⁵ bağlı Bayburt Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ni kurarak bölgenin haklarını savunmak ve milli mücadeleye maddi manevi destek olmak

²¹ Adnan Güngör Üçüncüoğlu, vd., *Trabzon ve Bayburt Tarihinde Gümüşhane M.Ö. 339-1937*, s.172.

²² Üçüncüoğlu vd., *a.g.e.*, s.172-173.

²³ Üçüncüoğlu, vd., s.183.

²⁴ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika*, C: 1, Ankara 1973, s.21.

²⁵ *Hadisat Gazetesi*, 1 Kânunuevvel 1334/1918, s.1.

üzere harekete geçmişlerdir. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Cumhuriyetin İlanından sonra, Birinci Dünya Savaşı sırasında Bayburt'tan Çorum'a göç etmiş olanlar, Çorum'da gördükleri Saat kulesinin bir benzerini 1924 yılında Bayburt merkezinde inşa etmişlerdir.²⁶ Bu Saat Kulesi, Bayburt'ta Cumhuriyet'in ve bağımsızlığın sembolü olmuştur.

Rus işgali sürecinde Bayburt'tan kaç kişinin göç ettiği konusunda kesin bir rakam vermek mümkün olmamakla beraber, bölgenin savaş öncesi ve savaş sonrası nüfusunun bir karşılaştırması yapılarak yaklaşık fikir edinmenin mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde (1913 yılında) Erzurum Sıhhiye Müfettişi Doktor Şerif Bey tarafından hazırlanmış olan bir rapora göre; Bayburt, nüfus ve mülk sayısı bakımından Erzurum Vilayeti'nin en büyük kazası konumundadır. Bu rapora göre; Bayburt kaza merkezinde 8.184'ü Müslüman ve 1.915'i Ermeni olmak üzere 10.099 kişi yaşamaktaydı. Bina olarak ise Bayburt merkezde hükümet konağı, belediye dairesi, redif dairesi, 1 rüşdiye, 4 iptidaiye, 1 inas ibtidaisi, 2 Ermeni iptidaisi, telgrafhaneden başka, 3 hamam, 500 dükkan ve mağaza, 50 kahve, 10 han, 3 otel, 4 meyhane, 13 değirmen, 25 fırın, 1 mezbaha, 1 debbağhane, 1 sabunhane, 1 mumhane, 7 cami, 3 mescit, 12 medrese ve 2 kilise ve 2.183 de ev bulunmaktaydı.²⁷

Milli Mücadele sürecinde Osmanlı Hilal'i Ahmer Erzurum İmdad-ı Sıhhiye Heyeti Resisi Doktor Mehmet Lütfü tarafından Hilali Ahmer Merkezi Umumisi Riyaseti'ne gönderilen 24 Ağustos 1335/1919 tarihli bir raporda ise Bayburt'un nüfusunun Rus işgali öncesi 68.679'İslam, 7.238'i Ermeni ve 925'i Rum olmak üzere toplam 76.842 iken, Ağustos 1919 itibarıyla 41.962 kişi bulunduğu ifade edilmekte, geriye kalan nüfusun hayatını kaybettiği belirtilmektedir.²⁸

Bayburt Belediye Reisi'nin 30 Kasım 1921 tarihli raporuna göre Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rus işgaline ve Ermeni-Rum katliamlarına maruz kaldığı için göç olgusuyla tanışan Bayburt'un, bu işgalden kurtuluşuna kadar geçen süre içinde; Zahid, Veysel, Veli Şaban, Karasakal, Tuzcuzade, Şingah, Ferecullah, Kadızade, Uzungazi ve Halfikale mahallelerinde bulunan; 2.000 ev, 4 cami, 7 mescit, 3 tekke, 50 medrese, 5 mahalle mektebi, 1 debbağhane, 6 otel, 130 kahvehane, 28 fırın, 50 ahır, 300 mağaza (büyük dükkan), 700 dükkan, 2 hamam, 1 un fabrikası, 4 değirmen, 8 çeşme, belediye dairesi ve hükümet konağı, ayrıca Ma'den Nahiyesi'nden 20, Pulur Nahiyesi'nden 40, Hart Nahiyesi'nden 15 ve Merkez Nahiyesi'nden 30 köyün camileri, mescitleri, medreseleri, mektepleri ve haneleri tamamen tahrip edilmiş ve yıkılmıştır.²⁹

²⁶ *Gazi Bayburt*, S: 8, Kasım 1991, s.5.

²⁷ Dr. Şerif Bey, *Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası 1913*, Haz. Murat Küçükçukurlu, Trabzon 2011, s.232.

²⁸ *Kızılay Arşivi*, 150/2.3

²⁹ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, Ankara 2001, s.1050.

Bayburt Belediye Reisi'nin raporuna göre, bu tahribat ve yıkım sırasında Ermeni ve Rum çeteleri³⁰ ev ve sokaklarda yaşlı kadın-erkek, çocuk demeden öldürmüş ve dayanılmaz işkenceler uygulamışlardır.³¹ 300'e yakın sivil Müslüman halk un, ekmeğe veya para dağıtılacağı bahanesiyle Ömer Ağazade Hamdi Efendi'nin mağazalarına zorla doldurularak yakılmak suretiyle katledilmiştir. Benzer işkence ve katliamlar çevre kasaba, nahiye ve köylerde de cereyan etmiştir. Yalnızca Bayburt merkezde 580 Müslüman işkence ile öldürülmüştür. Ayrıca Rum ve Ermeni çetelerinin, evlere zorla girerek eşyaları ve hayvanları gasp ve yağma etmişler, halkın üzerlerinde bulunan ziynet eşyalarını ve keselerinde bulunan paralarını zor kullanarak almışlardır.³² Resmî makamlarca yapılan tahkikat sonucunda Bayburt'a bağlı 99 köyde 7.412 ev tahrip edilip oturulamaz hale geldiği³³ ve bu köylerde 1.387 kişinin katledildiği tespit edilmiştir.³⁴

Sonuç

Uzun bir süre devam eden iktisadî ve siyasî rekabetin sonucu patlak veren Birinci Dünya Savaşı, yüzbinlerce sivil insanın ölümüne ve sakat kalmasına yol açarken, milyonlarca insan da doğup büyüdüğü coğrafyayı terk etmek zorunda kalmıştır. Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonrasında birçok devlet, uzun bir süre kendini toparlayamamıştır. Şüphesiz bu savaştan en fazla etkilenen devletlerden biri de Osmanlı Devleti olmuştur. Kafkasya'dan Balkanlara, Çanakkale'den Irak'a oradan Mısır'a kadar çok farklı ve geniş coğrafyada savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti büyük bir yıkım yaşamıştır. Savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerindeki topraklarının büyük bir kısmı Rusya'nın işgaline uğramış ve Ruslarla beraber hareket eden Ermeni komitelerinin katliamlarıyla bölge halkı tarifi imkânsız acılara sürüklenmiştir.

Rus işgalinin getirdiği felaketlere doğrudan maruz kalan şehirlerden biri de Bayburt olmuştur. Tarihinde ikinci defa Rus işgaline uğrayan Bayburt, yaklaşık 1 yıl 7 ay, Rus idaresi altında kalmıştır. Bu süre içerisinde şehirde

³⁰ Varzahanlı Arşak David, Kırsantalı Kirkor, Siptoroslu Misak, Nivli Hacı İbik oğlu Karakin, Hindili Kor Hamas, Lusnuklu Antranik, biraderi Gorgi, Kopuzlu Serkis, Hindili Yiğit, Azorkalı Şehak, Rumeli karyeli Masrup, Malansalı Boğos, Çakmalı Zekyos, Hayikli Tulumacıoğlu Bedros ve Kopuzlu Hamparsum, Cekerdisin(?) mahallesinden Abacı İstapan Bayburt'un İşgali sırasında Türk halkına yönelik şiddet hareketlerini yöneten Ermeni çetebaşlıları olarak tespit edilirken; Meyhaneci Panco, Kunduracı Kostı biraderi Kor Ayyaz, Furuncu Kostı ve oğlu ve Yanka oğulları Yatmatidi Yanko, Talahporlu oğlu Yani ve diğeri Panco, Pavli'nin oğulları Panco ve Mardiros da Rum katliamcılar olarak rapor edilmişlerdir. *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s.1049.

³¹ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s.1049.

³² *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s.1054.

³³ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s. 803.

³⁴ *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II*, s.1053.

kalmış olan halk çeşitli aşağılanmalara ve katliamlara uğrarken, işgal öncesinde ve sonrasında şehirden göç eden halk da gittikleri yerlerde ümit ettikleri huzuru bulamamışlardır. Bayburt göçmen kabileleri, göç yolu üzerinde birçok zayıat verdikleri gibi, yerleşilen bölgelerde de gerek ruhsal yönden gerekse insani ilişkiler açısından belirli bir düzene kavuşmamışlardır. Muhacir olarak ötekileştirilen/yaftalanan bu insanlar, uzun yıllar üzerlerinden bu şoku atamamışlardır.

Kurtuluş sonrası doğdukları topraklara geri dönen Bayburtlular, harap olmuş bir şehirle karşılaşmışlardır. Bu durum, Bayburt halkını ümitsizliğe sevk etmemiş aksine memleket toprağına kavuşmuş olmanın sevinciyle işe başlamışlar ve Cumhuriyet döneminde devletle el ele vererek Bayburt'u yeniden inşa etme çabası içerisinde girmişlerdir.

KAYNAKLAR

1-Arşivler

(ATASE) Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi
Kızılay Arşivi.

2-Gazeteler

Bayburt Postası
Gazi Bayburt.
Hadisat Gazetesi.
New York Times.

3-Kitap ve Makaleler

BELEN, Fahri, *XX. Yüzyılda Osmanlı Devleti*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1973.

Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3. Ordu Harekâtı, C: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

ŞERİF BEY, *Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası 1913*, Haz. Murat Küçükkuğurlu, Serander Yayınları, Trabzon 2011.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

HOCAOĞLU, Mehmet, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976.

KARAKOYUNLU, Sadri, *İlimiz Bayburt: Bayburt Tarihi*, Ankara 1990.

-----, "1914-1918 Birinci Cihan Savaşı'nda Bayburt", *Bayburt Dergisi*, S: 13, Ocak 1990.

-----, “1914-1918 Birinci Cihan Savaşı’nda Bayburt”, *Bayburt Dergisi*, S: 14, Şubat 1990.

-----, “1914-1918 Birinci Dünya Savaşı’nda Bayburt Tarihinden Birkaç Sayfa”, *Bayburt Dergisi*, S: 15, Mart 1990.

KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergah Yay., İstanbul 1998.

Kültürün Kale Kenti Bayburt, Ed. Dursun Ali Emir ve Mutlu Adak, Bayburt, Mart 2011.

ÖZKAN, İbrahim, *Unutulan Yıllar, Unutulan Kahraman: Deli Halid Paşa*, İstanbul 2015.

SAN, Sabri Özcan, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, MEB Yay., İstanbul 1993.

SONYEL, Salahi R., *Türk Kurtuluş savaşı ve Dış Politika I*, TTK Yay., Ankara 1973.

ÜÇÜNCÜOĞLU, Adnan Güngör vd., *Trabzon ve Bayburt Tarihinde Gümüşhane M.Ö. 339-1937*, Gümüşhane 2006.

YAVUZ, Nurcan, “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 17, S: 28 (1995), s. 207-232.